

Školní vzdělávání ve Finsku

Jan Průcha
Pertti Kansanen

KAROLINUM

Školní vzdělávání ve Finsku

Jan Průcha, Pertti Kansanen

Recenzovali:

RNDr. Dominik Dvořák, Ph.D.

doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Jan Průcha, Pertti Kansanen, 2015

ISBN 978-80-246-3184-4

ISBN 978-80-246-3194-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzovali: RNDr. Dominik Dvořák, Ph.D.
doc. PhDr. Vladimír Jůva, CSc.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Průcha, Jan

Školní vzdělávání ve Finsku / Jan Průcha, Pertti Kansanen. –

Vydání první. – Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015

Anglické resumé

ISBN 978-80-246-3184-4

371 * 37.014.5 * 377.8 * 37.0 * 37.011/.012 * (480)

– školství – Finsko

– vzdělávací politika – Finsko

– vzdělávací systémy – Finsko

– vzdělávání učitelů – Finsko

– pedagogická evaluace – Finsko

– monografie

371 – Školství (organizace) [22]

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Jan Průcha, Pertti Kansanen, 2015

ISBN 978-80-246-3184-4

ISBN 978-80-246-3194-3 (pdf)

Obsah

Předmluva 7

1. Finsko – několik pohledů na zemi	10
1.1 Politický systém a mezinárodní postavení Finska	10
1.2 Stručný přehled dějin Finska	13
1.3 Ekonomika	19
1.4 Zeměpisná charakteristika	23
1.4.1 Přírodní poměry	23
1.4.2 Regiony Finska	25
1.5 Obyvatelstvo, národní kultura a mentalita Finů	26
1.5.1 Demografická struktura	26
1.5.2 Národní kultura a mentalita Finů	28
1.6 Věda a výzkum	31
1.6.1 Postavení vědy a výzkumu	31
1.6.2 Podpora a financování vědy a výzkumu	32
2. Vzdělávací politika	36
2.1 Aktéři vzdělávací politiky	36
2.2 Principy vzdělávací politiky	37
2.3 Hlavní zákony a legislativní dokumenty o školství a vzdělávání	39
3. Vzdělávací systém	43
3.1 Pohled do historie finského školství	43
3.2 Základní charakteristika finského školství	49
3.2.1 Ideové principy finského vzdělávání a jejich uplatňování	49
3.3 Řízení a financování školství	53
3.4 Struktura vzdělávacího systému	55
3.4.1 Předškolní/preprimární vzdělávání a péče v raném věku	57

3.4.2 Základní vzdělávání	61
3.4.3 Střední (vyšší sekundární) vzdělávání	67
3.4.4 Vysokoškolské (terciární) vzdělávání	71
3.5 Vzdělávání žáků se speciálními potřebami a inkluzivní vzdělávání	77
3.6 Vzdělávání dospělých	82
4. Příprava učitelů a postavení učitelské profese	86
5. Evaluace školního vzdělávání	98
5.1 FINEEC a celostátní evaluace	98
5.2 Zjišťování vzdělávacích výsledků na národní úrovni	100
5.3 Vzdělávací výsledky Finů v evaluacích RLS, PISA a PIRLS	101
5.4 Kompetence dospělých Finů podle měření PIAAC	106
6. Jazyková situace a jazykové vzdělávání	108
7. Vzdělávání etnických menšin a imigrantů	112
8. Výzkum zaměřený na vzdělávání a školství	117
9. Současný stav, problémy a perspektivy finského školství z pohledu finského experta	123
Summary	128
Literatura	130
Rejstřík	135
Informace o autorech	138

Předmluva

Ještě před dvěma či třemi desetiletími bylo Finsko u nás i v jiných státech považováno za zemi nikterak zajímavou z hlediska školství a vzdělávání. Obrat nastal po publikování dat prvního cyklu mezinárodní evaluace PISA (2000) hodnotící vzdělávací výsledky 15letých žáků ve třech oblastech, tj. v čtenářské gramotnosti, matematické gramotnosti a přírodovědné gramotnosti. K velkému překvapení pedagogických odborníků z celého světa – ale i samotných Finů – se ukázalo, že finští žáci dosáhli mezi žáky více než 30 zemí vynikajících výsledků ve všech testovaných oblastech gramotností. Od té doby – zvláště když se vynikající výsledky finských škol opakovaly v dalších cyklech PISA a v jiných mezinárodních evaluacích – se Finsko těšilo velkému zájmu nejen pedagogů, ale i vzdělávacích politiků z mnoha zemí.

V České republice se dnes finské školství považuje za mimořádně úspěšné a úspěšné. K finskému modelu vzdělávání odkazují mnozí odborníci i politici jako vzoru pro úspěšné školní vzdělávání a chvála úspěšnosti finských škol je často šířena různými médii. Objevily se i některé dílčí popisy finských škol, většinou na základě návštěv českých učitelů ve Finsku nebo studentů vzdělávajících se v rámci programu Erasmus na finských univerzitách. Dosud však u nás nebyla vytvořena systematická monografie popisující finské školství komplexně a v rámci historických, politických, ekonomických a kulturních podmínek.

Tato práce má přispět k odstranění absence souborné informovanosti o současném finském školství. Kniha je pokračováním ediční řady monografií o školním vzdělávání v zahraničí, které jsou vytvářeny s jednotnou koncepcí v Ústavu výzkumu a rozvoje vzdělávání Pedagogické fakulty UK. Koncepce vychází z trendů současné srovnávací pedagogiky, podle nichž je nutno vzdělávání a školství v určité zemi adekvátně popsat a vysvětlit v rámci příslušné národní kultury a historického vývoje dané

země, její současné politické, ekonomické a sociální situace. Takto byly v letech 2008–2014 vytvořeny a publikovány monografie o školství v Německu, Velké Británii, Švédsku, Rusku a Estonsku. Shodnou koncepci a strukturu má i monografie o školství ve Finsku.

Tato kniha nevznikla jen jako reakce na současný zájem o úspěchy finského vzdělávání. Jako pracovník ve srovnávací pedagogice se zabývám finským školstvím, kulturou a historií národa již více než 40 let, v jejichž průběhu jsem publikoval dvě menší monografie o školství ve Finsku (Průcha, 1975, 1987) v tehdejším Ústavu školských informací. Pro vytváření této nové, širší publikace jsem kromě studia finských a jiných zahraničních zdrojů (viz seznam literatury) využil také studijní cestu do Helsinek v dubnu 2015, abych se seznámil s nejnovějším vývojem přímo na místě. V rámci této cesty jsem měl možnost navštívit některá univerzitní pracoviště a některé instituce, zejména Finský národní výbor pro vzdělávání (FNBE), nejvýznamnější orgán finské vzdělávací politiky, kde jsem mohl hovořit s paní Irmeli Halinen, garantkou reformy kurikul základního a středního vzdělávání. Rovněž jsem získal cenné informace od profesora Markku Juhunkainena, předsedy Finské asociace pedagogického výzkumu (FERA).

Autorem dvou kapitol této knihy (kapitoly 4 a 9) je profesor Pertti Kansanen. Pozval jsem jej k spolupráci ze dvou důvodů. Jednak proto, že je respektovaným odborníkem ve finské i skandinávské pedagogické vědě, a tudíž je kompetentní k tomu, aby se podíval kriticky na současný stav finského školství z pohledu domácího experta (viz kapitola 9), jak se to uplatňuje i v předchozích monografiích této ediční řady. Jednak se profesor Kansanen řadu let zabýval problematikou přípravy učitelů a jejich profese, psal o tom i v mezinárodních publikacích, zároveň vyučoval na fakultě připravující učitele, a proto jej považuji za velmi kompetentního k tomu, aby o této problematice informoval české čtenáře (viz v kapitole 4 – text této kapitoly jsem po dohodě s autorem doplnil některými údaji). Profesoru Kansanenovi děkuji za tuto odbornou spolupráci a za dlouholeté přátelské vztahy.

Pokud jde o obsahovou strukturu této knížky, zachovávám stejné pojetí jako v předchozích monografiích řady. Tedy první kapitola seznamuje čtenáře s politickým systémem Finska, podává stručný přehled dějin země, charakterizuje její přírodní poměry a také národní kulturu a mentalitu finské populace. Stručně je objasněno postavení vědy a výzkumu i jejich financování. Jádrem a nejrozsáhlejší částí knihy je 3. kapitola o vzdělávacím systému, v níž se popisují všechny úrovně školství, od předškolního vzdělávání až po vysokoškolské vzdělávání

a vzdělávání dospělých. Zvláštní zřetel je věnován přípravě učitelů v samostatné 4. kapitole.

Další kapitoly pojednávají o záležitostech evaluace školního vzdělávání (kapitola 5), včetně hodnocení finských výsledků v mezinárodních testech PISA, PIAAC a jiných. Je popsána jazyková situace ve Finsku a s tím související jazykové vzdělávání (kapitola 6) a vzdělávání příslušníků etnických menšin a imigrantů (kapitola 7). Oproti předchozím svazkům řady je nově zařazena 8. kapitola, o finském pedagogickém výzkumu zaměřeném na školství a vzdělávání. Závěrečná 9. kapitola obsahuje kritický pohled finského experta na současný stav a problémy finského školství a vzdělávání.

Finsko, jeho sociální stát, vyspělá národní kultura a vzdělaná společnost s dobrými mravy, může být pro Čechy v řadě aspektů příkladem hodným napodobování. Avšak nemyslím si, že finské školství jako specifický systém je možno v českých podmínkách celkově přejímat. Jak se v této knize vysvětluje, specifčnosti finského vzdělávání jsou tak odlišné a hluboce zakotvené v hodnotách finské národní kultury, že nějaké jeho kopírování v jiných zemích je sotva myslitelné. To ale nevylučuje, že některé dílčí přístupy a opatření vzdělávací politiky, řízení a fungování škol, participace obcí a rodičů, profesní přípravy učitelů a další, by mohly být užitečnou inspirací či aspoň důvodem k zamyšlení nad českou vzdělávací situací.

Za konstruktivní připomínky a podněty velmi děkuji jednak lektorce rukopisu paní prof. PhDr. Elišce Walterové, CSc., jednak oběma recenzentům, panu RNDr. Dominiku Dvořákovi, Ph.D., a panu doc. PhDr. Vladimíru Jůvovi, CSc.

Rád bych poděkoval také paní Heleně Tuuri, velvyslankyni Finské republiky v Praze, která mi zprostředkovala některé finské legislativní dokumenty.

Jan Průcha

1. Finsko – několik pohledů na zemi

V této kapitole jsou uvedeny zejména informace a data mající přímý vztah k systému školství a vzdělávání ve Finsku nebo vysvětlující, které determinanty jej formují. Jinak jsou dnes všeobecné informace o Finsku v českých zdrojích dosti početné a podrobné, v důsledku poměrně velkého zájmu o tuto severskou zemi v České republice. Je možno odkázat zejména na podrobné *Dějiny Finska* (Jutikkala, Pirinen, 2001) a na stručnější publikaci *Finsko* (Hejkalová, 2003). Různé informace o skandinávských zemích včetně Finska přináší internetový časopis *Severské listy*.

1.1 Politický systém a mezinárodní postavení Finska

Finsko je parlamentní republika. Oficiální název státu je **Suomen Tasavalta** (Finská republika), švédsky **Republiken Finland**. Tento název se používá od přijetí nové ústavy 17. července 1919. Samostatnost ovšem získalo Finsko již dříve, a to vyhlášením nezávislosti, které uskutečnil finský parlament 6. prosince 1917 (dnes je tento den nejvýznamnějším státním svátkem Finů). Rozloha Finska činí 338 145 km², počet obyvatel je 5 400 000 osob.

Nejvyšším představitelem státu je **prezident**, který je volen na šest let. Funkci může zastávat nanejvýš dvakrát po sobě. Prezident je volen přímo občany (přímá volba byla zavedena od roku 1992). Pokud v přímé volbě nikdo z kandidátů neobdrží dostatečný počet hlasů, je uspořádáno druhé kolo voleb, jehož se účastní pouze dva kandidáti s nejvyšším počtem hlasů získaných v prvním kole. Při nástupu do funkce pronáší prezident veřejně slib ve finském a švédském jazyce. Současným prezidentem je **Sauli Niinistö** (1948), ze středopravicové Národní koaliční strany, který se ujal funkce 1. března 2014. Má právnické vzdělání, před svým zvolením do funkce prezidenta byl v různých vládách ministrem spravedlnosti, ministrem financí

a místopředsedou vlády. Před Niinistöm zastávala funkci prezidenta poprvé žena – **Tarja Halonen**, od roku 2000 po dobu dvanácti let, ze Sociálně demokratické strany. Pravomoci prezidenta jsou poměrně omezené a na základě nové ústavy z roku 2000 se ještě poněkud zúžily ve prospěch rozhodovací moci vlády. Tato ústava vymezuje Finskou republiku jako parlamentní demokracii, posiluje roli parlamentu, jemuž vláda odpovídá.

Nejdůležitější výkonnou moc má vláda a moc zákonodárnou parlament. Parlament je jednokomorový, má 200 poslanců volených na čtyři roky. Poslední parlamentní volby proběhly v dubnu 2015, s poměrně vysokou účastí, tj. 70,4 % oprávněných voličů. Výsledkem voleb je toto rozdělení hlasů pro jednotlivé strany:

Tabulka 1: Výsledky finských parlamentních voleb (2015)

Strana	% hlasů	Počet poslaneckých mandátů
1. Finský střed	21,1	49
2. Strana Finů	17,6	38
3. Národní koaliční strana	16,7	37
4. Sociální demokracie	16,5	34
5. Zelená liga	8,5	15
6. Levá aliance	7,1	12
7. Švédská lidová strana Finska	4,9	5
8. Křesťanskodemokratická strana	3,5	6

Kromě těchto parlamentních stran získaly ještě nepatrný počet hlasů strany, jejichž zástupci se do parlamentu nedostaly, a to Pirátská strana (0,5 % hlasů), Komunistická strana (0,3 %), Strana seniorů (0,1 %) a další. Největším překvapením posledních voleb byl významný úspěch Strany Finů (dříve s názvem Práví Finové), což je konzervativní strana, se silnými euroskeptickými postoji. V jejím programu je zejména požadavek zachování sociálního státu a progresivního zdanění, odmítavé postoje vůči EU a NATO, omezení imigrace přistěhovalců do Finska, zrušení povinné výuky švédštiny pro finské žáky na základních a středních školách (viz o jazykové situaci Finska v kapitole 6).

Vláda musí získat podporu parlamentu, aby mohla fungovat. V posledních desetiletích převažuje ve Finsku koaliční typ vlády. Předsedou vlády se obvykle stává představitel nejsilnější strany. Od roku 2015 je předsedou vlády **Juha Sipilä**, který vede vítěznou stranu Finský střed. Nový finský premiér je v médiích charakterizován jako úspěšný podnikatel baťovského typu.

Jak současná vláda, tak předchozí finské vlády udržují od 50. let minulého století do současnosti jednoznačně orientovanou zahraniční politiku. Je to **politika zachování neutrality**, přátelských vztahů se sousedními zeměmi a podpora mírového soužití na mezinárodní úrovni. Z toho důvodu Finsko podobně jako Švédsko není členem NATO ani jiné vojenské aliance. Západní politici a média označují tuto orientaci Finska poněkud pejorativním názvem „**finlandizace**“. Co to fakticky znamená?

Jak je objasněno v následující části o historickém vývoji Finska (kapitola 1.2), tato země byla ve svých dějinách silně determinována svým geografickým postavením mezi dvěma mocnými sousedy – Ruskem a Švédskem. Téměř 600 let bylo Finsko součástí Švédského království a pak po více než sto let (od roku 1808) náleželo carskému Rusku. Vedle toho do dějin Finska významně zasahovalo i Německo, zejména před 2. světovou válkou a během ní. Proto se největším zájmem Finů v moderních dějinách stalo úsilí o udržení samostatnosti státu. Když se prezidentem Finska stal **Urho Kekkonen** (úřad zastával v letech 1956–1982, předtím byl premiérem), vytýčil jako zásadní princip zahraniční strategie Finska „politiku dobrého sousedství“ se Sovětským svazem a zároveň neutrality. Tuto orientaci podporoval i Sovětský svaz, který si ovšem vynutil – v důsledku neblahé angažovanosti Finska jako spojence Německa proti Sovětům v letech 1941–1944 – různé ústupky od Finů. Urho Kekkonen ještě jako premiér a ministr zahraničí svými diplomatickými aktivitami dosáhl toho, že Sovětský svaz se zavázal nezasahovat do vnitřních záležitostí Finska, zachovávat jeho svrchovanost, ale na druhé straně Finsko muselo respektovat mezinárodní zájmy Sovětského svazu a udržovat s ním rozsáhlou obchodní i jinou spolupráci.

Pro Finsko to bylo výhodné postavení z hlediska ekonomického. Mělo zajištěn trvalý odbyt svých produktů a také dovoz surovin ze Sovětského svazu. Současně s tím ovšem působila ve Finsku nepsaná autocenzura – média příliš nekritizovala Sovětský svaz a Finsko například neposkytovalo politický azyl emigrantům ze zemí socialistického bloku (ti byli posíláni do Švédska, jež takové ohledy na Sovětský svaz samozřejmě brát nemuselo).

V období 60.–80. let 20. století se stav označovaný jako finlandizace postupně zeslaboval, Finsko se vymaňovalo z omezujícího politického vlivu Sovětského svazu a stále aktivněji vstupovalo do skandinávských a západoevropských obchodních, hospodářských a kulturních sdružení. Tomuto postoji předcházela vstup Finska do *Severské rady* (1955), mezivládního orgánu pro spolupráci skandinávských zemí. Jedním z důsledků toho byl například bezvízový styk při cestování mezi jednotlivými skandináv-

skými státy. V roce 1995 vstoupilo Finsko do Evropské unie, od roku 2002 zavedlo euro. Finsko je také od roku 2009 členem NORDEFECO (Nordic Defense Cooperation), zajišťující Finsku kooperaci se skandinávskými státy při obraně těchto zemí.¹

1.2 Stručný přehled dějin Finska

Od prvního osídlení do vzniku republiky

Finsko je země geograficky dosti vzdálená od střední Evropy a České republiky. Je však zvláštní, že v historickém vývoji obou zemí a národů lze shledávat nejen zásadní odlišnosti, ale také některé paralely.

Počátky dějin Finů jsou spojovány s prvotním osídlením území v 6.–4. tisíciletí př. n. l., jak o tom svědčí archeologické nálezy. Byl to lid kultury doby kamenné, jehož etnická či rasová příslušnost se nedá určit.

Historickým mezníkem bylo období mezi 5.–1. stoletím př. n. l., neboť tehdy docházelo k postupnému osídlování finského území novými kmeny považovanými za lid ugrofinské rasy. Byla to tedy migrace prvních Finů do země, v níž sídlí dodnes. Avšak odkud přicházeli původní Finové a co znamená jejich příslušnost k ugrofinskému etniku?

O lokalizaci původních sídel Prafinů se vedou dodnes mezi současnými finskými historiky diskuse. Většinou se shodují na tom, že pravlast ugrofinských kmenů se nacházela v oblasti středního Ruska, při středním toku řeky Volhy. Již asi od 2. tisíciletí př. n. l. se tato populace postupně rozdělovala na větev finsko-permskou, z níž se později vyvinuli Finové a Estonci, a větev ugrijskou, z níž se později vyvinuli Maďaři a s nimi příbuzná etnika žijící dnes na území Ruska (Mansijové, Chantijové aj.). O příbuznosti těchto různých ugrofinských etnik svědčí lingvistické doklady: nejbližší příbuzenské vztahy trvají mezi finštinou a estonštinou, kdežto příbuznost s maďarštinou je dosti vzdálená. Dnes si Finové a Estonci vzájemně rozumějí (skoro stejně jako Češi a Slováci), kdežto dorozumění s Maďary je nemožné, především v důsledku odlišností slovní zásoby.²

1 Finlandizace tedy přinášela Finsku spíše pozitivní důsledky, ale měla i některé negativní aspekty, a jako rozporuplná záležitost přetrvává ve vědomí Finů dodnes, jak zjistila výzkumem finských občanů P. Fabiánová (2012).

2 Příbuznost současných ugrofinských jazyků je dokládána tím, že mají shodný typ gramatického systému. Jsou to tzv. jazyky aglutinační, pro něž je charakterické vytváření tvarů slov řetězením předpon a přípon, nikoliv flexí (skloňováním) jako v případě češtiny a jiných slovanských jazyků.

Když se předci Finů usídlovali na pobřeží Finského zálivu, stávali se z nich zemědělci, lovci kožešin a rybáři. Přicházeli do styku s různými etniky, jednak s tehdejšími obyvateli Finska – Laponci, jednak s germánskými a baltskými etniky. Ostatně i název země Finlandia objevující se v nejstarších latinských textech je údajně germánského původu (jak uvádějí historici E. Jutikkala a K. Pirinen, 2001). Finský záliv byl důležitou dopravní cestou, zejména pro skandinávské Vikingy v 9. století, kteří pronikali přes Ladožské jezero do Ruska a po řece Dněpru až k Černému moři.

Tehdejší Finové byli ovšem pohané. Žili velice roztroušeně na rozsáhlém území a k vytvoření nějakého jednotného státního útvaru v období raného středověku u nich nedošlo. Křesťanství a s ním spojené prvky kultury pronikaly na území Finska ze dvou směrů: (1) Jednak z východu od Rusů, jejichž náboženstvím bylo pravoslaví. Ti budovali na jižním pobřeží Finska obchodní osady. Ruské obchodní a mocenské zájmy vycházely hlavně z Novgorodu, tehdy nejvýznamnějšího ruského centra ovlivňujícího Pobaltí. (2) Jednak ze západu prostřednictvím Švédů, kteří přijali křesťanství již v 9. století a své zájmy uplatňovali rovněž silně i ve Finsku. Zde je možno spatřovat první paralelu v historickém vývoji mezi Finy a Čechy: Finové byli nejprve ovlivňováni křesťanstvím z východu (o čemž dodnes svědčí některá slova z náboženské terminologie), avšak postupně se prosadilo západní pojetí křesťanství. Společně s postupem západní církevní struktury se švédští kolonizátoři vojensky i obchodně zmocňovali Finska, a to za četných válečných střetů s novgorodskými silami.

Postupně se upevňovala vláda Švédů nad Finy, a to nejen církevní, ale také vojenská a hospodářská. Již od 12. století se na jižním a západním pobřeží Finska usazovali švédští osadníci a zároveň byly budovány vojenské opěrné stanice. Vytvářela se tak švédská minorita, která přetrvala ve Finsku dodnes (viz v části 1.5). Po mnoha vojenských výpravách Švédové postupně christianizovali většinu Finů (také pomocí křížáckých výprav proti pohanům), jejichž území bylo přičleněno ke Švédskému království. Za historický mezník stvrzující tento stav je považována mírová smlouva z roku 1323 mezi Švédy a Novgorodem, stanovující hranice mezi oběma mocnostmi, pokud jde o Finsko. Pod vládou Švédů získávali Finové určitá práva, například od roku 1362 se jejich zástupci směli zúčastňovat volby švédského krále. Zároveň Švédové postupně upevňovali své pozice ve Finsku prostřednictvím obchodu, pokročilejších remeslných technologií, ale také pronikáním švédštiny do škol, úřadů apod.

Zde stojí za připomenutí jedna historická epizoda, jež byla patrně prvním případem finsko-českých kulturních vztahů: První biskupství na